

Kleine geschiedenis
van de hutspot

Van Jacques Meerman verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos uitgevers

Kleine geschiedenis van de Nederlandse keuken

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Jacques Meerman

Kleine geschiedenis
van de hutspot

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 3877 9

© 2017 Jacques Meerman

Deze uitgave kwam tot stand door bemiddeling

van Marianne Schönbach Literary Agency bv

Omslagontwerp Roald Triebels, Amsterdam

Omslagillustratie © Shutterstock (koe, wortel, ui en aardappel);

William I, Prince of Orange door Adriaen Thomasz. Key,

c. 1579, oil on panel © Everett – Art / Shutterstock

Foto auteur © Merlijn Doomernik

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Inhoud

Inleiding 7

- 1 'Liever Turksch dan paapsch' 11
- 2 Overvloed en honger. Eten in de zestiende eeuw 25
- 3 Wat zat er in die ketel? 39
- 4 Onder de motorkap van de geschiedenis:
van Syrische hutspot tot Sneeker drabbelkoeken 66
- 5 Het feest 98
- 6 De nieuwe hutspot 119

Illustratieverantwoording 129

Bibliografie 131

Register 137

Inleiding

Dit boekje gaat over een van de bekendste gerechten uit de Nederlandse keuken, maar behandelt het niet op de manier van een kookboek. Je vindt hier niet hoe je de lekkerste hutspot maakt, maar wel hoe het gerecht ontstaan kan zijn, in welke sociale en politieke omstandigheden dat gebeurde, hoe het zich in de loop van de eeuwen ontwikkelde, welke emotionele betekenis het had (en heeft) en hoe allerlei mede-Nederlanders het nog steeds klaarmaken.

Het boekje is in zekere zin ook een correctie op mezelf. In mijn *Kleine geschiedenis van de Nederlandse keuken* (2015) stond ook al een verhaal over dit gerecht, maar nader onderzoek bracht nieuwe feiten aan het licht, en allerlei aspecten van dat onderzoek zijn interessant genoeg om ze verder uit te diepen. Bovendien heb ik een eerbewijs willen schrijven aan een van de leukste en grootste feesten die Nederland kent.

‘Met recepten’, zegt het omslag, en dat is waar. Er staan nieuwe hutspotrecepten in, maar de meeste zijn oud en niet per se bedoeld om na te maken. Dat betekent niet dat je ze niet hoeft te lezen, integendeel. Lees ze vooral aandachtig. Oude recepten zijn net zulke historische documenten als Griekse vazen of VOC-wrakken: je kunt ze bestuderen en

vergelijken en zien wat ze over de geschiedenis te zeggen hebben. Het omslag van dit boek beeldt ook nog de kop van Willem van Oranje af, want in de collectieve herinnering van veel Nederlanders is hutspot onlosmakelijk verbonden met het Spaanse beleg van Leiden (1574). Daarover gaat hoofdstuk 1. Je kent die geschiedenis vast uit je hoofd, maar ook dan is het handig om het hoofdstuk even door te bladeren, want verrassingen zijn nooit uitgesloten. Overslaan kan natuurlijk ook. Hoofdstuk 2 laat zien dat de rijkdom van de zestiende-eeuwse Nederlanden ook het buitenland verbaasde. Toch werd er meer hongergeleden dan veel mensen beseffen. In de keuken van de bovenlaag heersten aan het begin van die eeuw vooral Franse invloeden. Later kwamen daar Italiaanse bij. De meeste zestiende-eeuwers waren echter arm en dus al blij met elke hap eten.

Hoofdstuk 3 gaat over de hutspot zelf. Niemand weet wat een hutspot in de tijd van het Leidse beleg precies was. De eerste beschrijvingen van een expliciet Nederlandse hutspot dateren pas van iets later en komen uit een Spaanse en een Engelse bron. Ze lijken met hun rundvlees, uien en wortelen sterk op onze huidige hutspot – zonder aardappels natuurlijk. Op een schilderij, in een gedicht en in een notariële akte lijken vooral die wortelen sterk met de streek rond Leiden verbonden te zijn. De hutspotrecepten in Nederlandstalige kookboeken zijn echter totaal anders en schrijven willekeurige vlees- of vissoorten met alle denkbare toevoegingen voor. Ik trek daaruit de conclusie dat er twee verschillende hutspotten bestaan: 1. de fantasierijke combinaties die vanuit Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden in de chique Noord-Nederlandse keuken belandden; en 2. een veel strakker omljnd Hollands streekgerecht dat soort 1 in grote delen van Nederland (maar niet in België!) verdrongen heeft.

Al een eeuw vóór het Leidse beleg bestond bovendien in Syrië een gerecht dat veel op de Spaanse, Engelse en dus Hollandse hutspot lijkt. Daarover gaat hoofdstuk 4. Aan de hand van schijnbaar oer-Nederlandse lekkernijen zoals banketletters en Friese drabbelkoeken laat ik zien dat het Midden-Oosten ook toen al veel dichterbij lag dan je dacht. Ik zal niet beweren dat Leids/Hollandse hutspot uit het Midden-Oosten komt; met de kennis van nu is dat niet te bewijzen. Maar met diezelfde kennis van nu is wél te bewijzen dat het best had gekund. Daarom blijft een studie van zulke culinair-historische banden en mechanismen leerzaam.

In hoofdstuk 5 staat het Leidse 3 oktoberfeest met zijn geschiedenis, gebruiken en mythen centraal en hoofdstuk 6 geeft de uitslag van de wedstrijd waarvoor we hutspotrecepten van potentiële lezers hebben gevraagd. Een deskundige jury bestaande uit Yvette van Boven, Albert Kooy, Merijn Tol en Nadia Zerouali heeft de beste inzendingen geselecteerd.

Behalve deze juryleden en de inzenders ben ik ook andere mensen dankbaar voor hun hulp. Dat geldt op de allereerste plaats voor Rens Heruer, archivaris en oud-bestuurslid van de Leidse 3 October Vereeniging, die deuren opende, ideeën aandroeg, stof tot nadenken gaf en vragen beantwoordde.

Hij is echter niet de enige. Caroline Bunnig van het Cultuurbureau wees me op het Van Gogh-citaat van blz. 104. Banketbakker Cees Holtkamp en Portugalkenner Joost Schipper verklaarden raadsels over opgerold bladerdeeg. Rudi van Maanen, emeritus hoogleraar Leidse geschiedenis, droeg onder andere de even kostelijke als schrijnende klacht uit Koudekerk (blz. 53) bij. Aan Joke Mammen, conservator Bijzondere Collecties in Amsterdam, dank ik onder andere het hutspotrecept van John Murrell en de boude uit-

spraak van een Nederlandse banketbakker in een Frans horecatijdschrift (blz. 85). Virgilio Martínez Enamorado, historicus aan de universiteit van Málaga, spoorde het jaziyya-recept van blz. 66 op. Joosje Noordhoek, die Johannes van Dams vaste redacteur was, haalde met een verrassende snelheid Johannes' pastinakenartikel uit 2005 uit haar archief. Yolanda Rodríguez Pérez (Universiteit van Amsterdam) liet me haar reisverslagen van Calvete en Álvarez lezen. Culinair historicus Marleen Willebrands tipte me onder andere over het boek van Lancelot de Casteau en loste daarmee diverse problemen tegelijk op. En programmamaker İbrahim Yıldız zette punten op Turkse i's.

Daarnaast ben ik ook anderen dank verschuldigd. Hen noem ik in de tekst.

‘Liever Turksch dan paapsch’

Bijna vijf eeuwen geleden werd het huidige Nederland geregeerd door Karel v, die in Gent was geboren, maar vanuit Spanje de scepter zwaaide. Dat kwam omdat hij de zoon was van een Bourgondische vader en een Spaanse kroonprinses uit een Oostenrijks geslacht. Ze konden hun zoon de heerschappij over de Nederlanden nalaten dankzij een eeuwenlange, internationale reeks van huwelijken en erfopvolgingen die even ingewikkeld zijn als ze lijken en zelden of nooit te maken hadden met de wil van de onderdanige bevolking. Karel heerste niet alleen over de Nederlanden en Spanje, maar ook over grote delen van Italië, Oostenrijk, kleine stukken van Frankrijk, bijna heel Zuid- en Midden-Amerika en de Filippijnen. Bovendien was hij keizer van Duitsland.

Ik dacht vroeger altijd dat onze streken in dat enorme wereldrijk een uithoek waren, maar dat was een misverstand. De Nederlanden (dat wil zeggen: het huidige Nederland plus België) waren samen met Noord-Italië zo ongeveer het rijkste deel van Karels imperium. Zijn tijdgenoten hadden het regelmatig over ‘de parel aan de Spaanse kroon’. Des te bedreigender waren dan ook de protestantse nieuwlichters, die tijdens zijn regering ook in de Nederlanden nieuwe in-

terpretaties van de christelijke leer verbreidden. Steeds meer lutheranen, zwinglianen, wederdopers, calvinisten en anderen eisten godsdienstvrijheid. Kerkelijke en wereldlijke overheden reageerden met verboden, inquisities, brandstapels en andere dwangmaatregelen tegen die nieuwlichterij. Ook Leiden kreeg ermee te maken. Al in het eerste kwart van de zestiende eeuw traden daar 'sacramentarische' hervormers op die zich onder andere verzetten tegen het opmerkelijke idee dat Jezus' lichaam en bloed tijdens de katholieke eucharistie daadwerkelijk aanwezig zijn in de hostie en de wijn. Niet veel later werden de wederdopers actief. Zij wilden geen kleine kinderen dopen en vonden dat bezit gemeenschappelijk moest zijn. Een van hun voormannen was kleermaker en amateurdichter Jan Beukelsz uit Leiden, die in de West-Duitse stad Münster iets leidde dat bij de één een communistisch Godsrijk en bij de ander een godsdienstig schrikbewind heet. Hij en zijn medestanders werden in 1536 verslagen en geëxecuteerd. Hun lijken lagen nog tientallen jaren later te rotten in kooien die in Münster aan een kerktoeren hingen en daar nog steeds te bewonderen zijn.

Karel v trad in 1555 af en werd opgevolgd door zijn zoon Filips II, die het beleid van zijn vader voortzette. Veel onrust was het gevolg. Een groot deel van vooral de lagere adel (de 'Geuzen') riep steeds harder om godsdienstvrijheid, en dat verzet werd gewelddadig. Vooral in Vlaanderen en Zeeland, maar ook elders, vernielden groepen boze burgers in 1566 de interieurs van kerken, kloosters en andere religieuze gebouwen. Rond Leiden waren al eerder kloosters vernield, en op 25 augustus 1566 woedde de 'Beeldenstorm' ook in de stad zelf. De Pieters-, Onze-Lieve-Vrouwe-, Pancras- en Hooglandse kerk werden geplunderd en vernield. In datzelfde jaar ontstond het fenomeen van de hagenpreken:

menigtes mensen kwamen buiten de stadsmuren naar op-
ruiende preken van protestantse oproerkraaiers luisteren...
en waren steeds vaker gewapend.

Filips wilde ingrijpen, maar aarzelde lang, onder andere omdat de Turken in het oosten de Spaanse veiligheid bedreigden. Toen de Turkse sultan Süleyman in 1566 overleed, stuurde Filips desondanks de hertog van Alva met een leger-tje van 10.000 Spanjaarden en een Duits regiment naar de Nederlanden. Alva was iemand van de harde hand. Hij zette het bestaande politieke gezag opzij en drukte elk verzet de kop in, ook dat van andersdenkenden. De kerkelijke en wereldlijke rebellenleiders – onder wie Willem van Oranje, die Filips' plaatsvervanger ('stadhouder') in Holland, Zeeland en Utrecht was geweest – vluchtten naar het buitenland, gevolgd door ongeveer 60.000 medestanders. Velen verloren al hun bezit en probeerden het in 1568 op diverse plaatsen tegelijk terug te veroveren, maar geen enkele stad of streek sloot zich bij hen aan, en dus waren ze kansloos. De Tachtigjarige Oorlog, die daarmee begon en tot 1648 zou duren, had dus zeker geen voorspoedige start.

Filips' problemen waren echter nog lang niet opgelost. Spanje was eeuwenlang islamitisch geweest, en herbergde nog een aanzienlijke islamitische minderheid van *moriscos*. Zij kwamen – gesteund door Turken en Noord-Afrikaanse piraten, naar hij vreesde – in opstand toen in de Nederlanden de Tachtigjarige Oorlog begon, en het kostte hem drie jaar en veel geld om hun verzet te breken. Alva moest intussen zijn leger in de Nederlanden onderhouden en legde de burgers vanaf 1569 drie nieuwe belastingen op, waarvan er vooral één op verzet stuitte. Dat was de 'tiende penning', een soort btw van tien procent op de verkoop van allerlei goederen. Kooplieden en winkeliers boycotten de inning ervan,

maar de handel raakte daardoor wel ernstig ontwricht. Alva dreigde zelfs troepen op weigerachtige winkeliers af te sturen, de tegenstand groeide echter en een ongewoon koude winter bracht extra ellende. Bovendien vochten Engeland en Spanje over de rug van de Nederlanden een conflict uit dat de scheepvaart ernstig bemoeilijkte. Maximilien de Bossu, Willems opvolger als stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, liet in mei 1572 aan Alva weten: ‘De mensen hier schrijven hun dreigende ondergang toe aan de tiende penning, en die is het enige voorwendsel om in opstand te komen... maar de echte oorzaak zijn de twintig- of dertigduizend mensen in [Holland] die alleen van de visserij en scheepvaart leven, en die liggen nu volledig stil. Al het spaargeld van die mensen is verbruikt, en zij zullen uiteindelijk zodanig aan de bedelstaf raken dat het hun niet meer uitmaakt welke prijs een uitweg kost... We moeten rekening houden met een algemene opstand, want de mensen vrezen zodanig voor voedselgebrek dat ze niet weten wat ze doen moeten, en het graan uit de Baltische Zee, dat voor hun voeding onmisbaar is, komt niet langer.’*

In die sfeer van economische crisis boekten de opstandelingen hun eerste succes (ill. 01). Een deel van de uitgeweken rebellen was per schip de zee op gevlucht en hield zich onder de naam ‘Watergeuzen’ met overvallen en terroristische aanslagen in leven. De Engelse koningin Elizabeth steunde hen aanvankelijk, maar keerde zich uiteindelijk tegen hen. Ze voeren naar Nederland terug en belandden op 1 april 1572 toevallig in Den Briel, waar uitgerekend op dat moment geen Spaans garnizoen lag. De Watergeuzen besloten er gewoon te blijven, en het stadje sloot zich bij hen aan,

* Geciteerd in Geoffrey Parkers *The Dutch Revolt*.

ook toen de opstandelingen weliswaar godsdienstvrijheid beloofden, maar evengoed zeventien priesters en kloosterlingen executeerden. Daarna ging alles snel, niet in de laatste plaats omdat Alva zijn Spaanse troepen in juni uit Holland moest terugtrekken wegens groeiende onrust in de Zuidelijke Nederlanden. Het jaar 1572 werd een keerpunt. Leidse calvinisten deden de Beeldenstorm nog eens over. De kerken gingen op 7 juli dicht, en op 5 oktober vond officieel de eerste protestantse eredienst plaats. Aan het einde van dat jaar was een groot deel van West-Nederland in opstandige handen (met Amsterdam als bekende uitzondering), en Willem van Oranje, die zich inmiddels aan het hoofd van de opstand had geplaatst, ging op 20 oktober 1572 in Enkhuizen aan land om in Holland zelf het verzet te gaan leiden.

Zijn aanhang was overigens allerminst homogeen. Ook overtuigde katholieken steunden hem, maar zijn protestantse aanhang viel in allerlei stromingen uiteen. Zijn vele nederlagen en mislukkingen – hij had bijvoorbeeld de opstanden in diverse Zuid-Nederlandse steden niet kunnen steunen – wekten kritiek, en het brute optreden van de Watergeuzen, die formeel onder zijn gezag vielen maar in de praktijk nogal zelfstandig optraden, stuitte veel prinsgezinden tegen de borst. Maar Willems pleidooi voor de godsdienstvrijheid vond weerklank. De praktijk daarvan was achteraf gezien iets minder fraai dan de theorie, want de calvinistische minderheid was duidelijk ‘godsdienstvrijer’ dan bijvoorbeeld katholieken en wederdopers. Willem, die al heel lang lutheraan was, vond het tijdens de opstand zelfs verstandig om calvinist te worden. Maar dat deed er niet wezenlijk toe. Andersdenkenden mochten geloven wat ze wilden, zolang ze maar geen ‘aanstoot’ gaven, en zelfs die betreffende vrijheid hadden ze onder Filips niet.

De strijd golfde heen en weer. Veel Nederlandse vluchtelingen kwamen terug, steunden de opstand en namen buitenlandse geloofsgenoten mee. Alva zette de tegenaanval in, heroverde grote delen van Oost- en Zuid-Nederland en liet steden zoals Mons, Mechelen, Zutphen en Naarden plunderen, (deels) uitmoorden en/of platbranden om het verzet van andere opstandige steden bij voorbaat te breken. Dat bleek uiteindelijk nutteloos. Haarlem werd van begin december 1572 tot 12 juli 1573 belegerd en gaf zich – na het felst mogelijke verzet van soldaten en uitgehongerde burgers – pas over na Alva's belofte dat niemand een haar zou worden gekrenkt. Toen de Spanjaarden desondanks bijna het hele garnizoen uitmoordden, wist elke Nederlandse stad uit welke hoek de wind waaide, en zette de hakken in het zand.

Alkmaar was van 21 augustus tot 8 oktober 1573 aan de beurt, en daar leden de Spanjaarden hun eerste grote nederlaag. De bevolking verzette zich furieus, en toen Willem besloot de dijken door te steken, kwam het water opzetten en konden de belegeraars geen kant meer op. Wat ook hielp, was de weigering van de onderbetaalde Spaanse troepen om de stad aan te vallen. Het kleine legertje waarmee Alva ooit naar de Nederlanden was gekomen, was in maart 1574 uitgegroeid tot een troepenmacht van 86.000 man die 1,2 miljoen gulden per maand kostte. Dat was veel meer dan de Spaanse koning kon en wilde betalen. Vandaar het belang van de tiende penning: het Spaanse leger in de Nederlanden diende er zijn eigen broek mee op te houden. Toen dat niet bleek te lukken, moest Filips bijpassen – wat hij niet kon. De oorlog in de Nederlanden bedreigde dan ook de financiële stabiliteit van zijn hele rijk. De Nederlanders wisten dat heel goed. Filips had bovendien nog andere problemen. In sep-

tember 1574 drongen de Turken door tot in Tunesië – in het centrum van de Middellandse Zee – mogelijk geïnspireerd door Willems politieke manoeuvres om in het buitenland bondgenoten te krijgen.* De leuze ‘Liever Turksch dan paapsch’ (ill. 02), waarmee onder andere de Watergeuzen ten strijde trokken, was ineens een heel concrete dreiging. En concrete dreigingen kosten geld.

Het beleg van Leiden

Bijna direct na hun nederlaag bij Alkmaar in oktober 1573 sloegen de Spanjaarden rond Leiden hun kamp op. Filips’ stadhouder Bossu (Willems opvolger) leed nog diezelfde maand als commandant van een Amsterdamse vloot op de Zuiderzee ten zuiden van Hoorn een zware nederlaag tegen de Watergeuzen en werd krijgsgevangen gemaakt, maar de Spanjaarden zetten door. Een Spaans leger onder bevel van de ongeveer 51-jarige Francisco de Valdez had Leiden eind oktober al bijna helemaal omsingeld. Na het echech van Alkmaar besloot hij de stad echter niet aan te vallen, maar uit te hongeren. De Leidenaren bouwden ter verdediging hun Lammenschans ten zuidwesten van de stad en begonnen de bouwwerken rond de muren te slopen om de vijand geen dekking te gunnen. De Spanjaarden veroverden die schans snel, en daarmee ontstonden de eerste problemen. De stad

* Willem had een invloedrijke bondgenoot aan het hof van sultan Süleyman I in Istanbul, namelijk de Joodse koopman Josef Nasi, die Spaanse, Antwerpse en Leuvense connecties had, lijfarts van de sultan werd en druk uitoefende om Willems opstand te steunen. Maar ik heb geen concrete gegevens over daadwerkelijke hulp – geldbedragen, gerichte militaire acties – kunnen vinden.

moest al midden december papiergeld laten drukken, onder andere om het garnizoen te kunnen betalen, maar dat werd vaak vervalst en geweigerd. Op 25 januari liet het stadsbestuur brood uitdelen. Van echte honger was echter nog geen sprake, want Leiden beschikte over een flinke voorraad voedsel die ten behoeve van het belegerde Haarlem was aangelegd en door de val van Haarlem nog gewoon beschikbaar was.

Intussen gebeurde ook buiten Leiden van alles. Alva droeg in december de macht over aan Luis de Requesens. De Watergeuzen versloegen op 21 februari 1574 opnieuw een Spaanse vloot en veroverden na een lang beleg het uiterst belangrijke Middelburg, dat Spaansgezind was gebleven. Een paar dagen eerder verscheen Willems broer Lodewijk van Nassau met een leger in de buurt van Maastricht. De Spanjaarden besloten hun beleg van Leiden op te heffen om de nieuwe dreiging het hoofd te bieden, en trokken via Utrecht – Alva's uitvalsbasis – naar het zuiden. Daar vond op 14 april de slag op de Mookerhei plaats, die voor de rebellen met een nederlaag afliep. Lodewijk en zijn broer Hendrik van Nassau sneuvelden. In dezelfde periode vertrok het Leidse garnizoen omdat Willem de commandant wegens vermeende onbetrouwbaarheid ontsloeg, maar aan het eind van die maand kwamen enkele honderden Engelse huurlingen en allerlei vrijbuiters op strategische punten rond de stad te liggen. De afgebroken huizen buiten Leiden mochten ondanks het Spaanse vertrek niet worden herbouwd. Begin mei hief de stad nieuwe belastingen op onroerend goed en diverse producten, en op de 18de moest de schutterij zich gaan trainen.

Dat was geen dag te vroeg, want een week later waren de Spanjaarden onder Valdez ineens weer in de buurt en verscheen vanuit het noorden een tweede leger. De troepen ruk-

ten langzaam op. Aan het eind van de maand eiste het stadsbestuur van alle inwoners een eed van trouw aan Willem van Oranje.

In de eerste helft van juni leden de Spanjaarden een zware nederlaag bij Vlissingen. Op het Haarlemmermeer verloren ze een konvooi schepen vol hammen, bier, boter en andere levensmiddelen, die mede dankzij de Geuzen in Leiden belandden. De Spanjaarden rukten echter tegelijkertijd steeds verder naar de stad op en beletten de inwoners de toegang tot hun moestuinen, die buiten de stadsmuren lagen. Begin juli moest iedereen zijn hele graanvoorraad inleveren, op een rantsoen van 4,2 liter per persoon na. Het stadsbestuur stelde prijzen vast voor de eerste levensbehoeften en meldde aan Willem van Oranje dat de burgers de moed niet lieten zakken. Intussen brak de pest uit; de ramen en deuren van besmette huizen moesten dicht blijven. Aan het eind van de maand veroverden de Leidenaren desondanks een paar Spaanse schansen.

Willem besloot op 30 juli zijn Alkmaarse truc te herhalen en het hele gebied tussen Leiden, Voorburg, Delft, Rotterdam, Gouda, Woerden en Alphen onder water te zetten om Spaanse manoeuvres te bemoeilijken en Leiden makkelijker van voedsel te kunnen voorzien. Op een moderne landkaart lijkt het gebied ten noorden van Leiden dan droog te blijven, maar in de zestiende eeuw was het Haarlemmermeer nog niet leeg gepompt en stond de hele streek sowieso al grotendeels onder water. De boeren in het getroffen gebied kregen bevel om met hun vee naar een Oranjegezinde stad of versterking te gaan, maar deden dat blijkbaar te traag, want het bevel werd een week later herhaald. Bij Capelle aan den IJssel werden de eerste dijken doorgestoken; andere volgden later. Sluizen gingen op zo'n manier open en dicht dat

het water bij vloed wel naar binnen kon, maar bij eb niet naar buiten. De betrokken waterschappen vonden het een gevaarlijk plan, en de gedwongen verhuizing was voor de boeren niet de enige ramp. Ze vreesden dat hun grond ook naderhand nog heel lang te nat zou blijven voor landbouw en veeteelt.* In augustus stond een groot deel van Zuid-Holland al blank. De Spanjaarden vernielden de Spaarndammerdijk tussen Amsterdam en Haarlem intussen zodanig dat IJwater in het gebied ten noorden van Leiden doordrong. Een flink deel van de tijd stond het water op allerlei plaatsen hoog genoeg voor manoeuvres van de Watergeuzen, maar zichtbare en onzichtbare obstakels zoals dijken en sluizen bemoeilijkten het vervoer per schip.

Bij gebrek aan tarwe werden begin augustus koeken gebakken van gemout graan – het overschot van de bierproductie. Voortdurend dreigden opstanden van hongerige burgers en soldaten. Ook welvarende Leidenaars moesten meubels en andere dure dingen verkopen om aan eten te komen. Op 21 augustus kwam eindelijk het bericht dat de Watergeuzen met proviand in aantocht waren, maar meer dan een bericht bleek dat niet. De honger begon nu echt te knagen. Huursoldaten protesteerden tegen het gebrek aan voedsel. Een delegatie van de stad wist in Rotterdam de inmiddels zieke Willem te bereiken en kreeg van de Staten van Holland de verzekering dat zij de stad niet in de steek zouden laten. In Leiden zelf mocht intussen niemand voor meer dan vier dagen voedsel in huis hebben en werd het aantal eetbare dieren geteld: er waren 386 runderen en 76 paarden.

* Toen Willems Noord-Hollandse gouverneur Diederik van Sonoy in 1572 bij Alkmaar dezelfde maatregel nam, liet hij de sluizen 's nachts door het leger bewaken om te voorkomen dat de boeren zijn beleid saboteerden.